

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT
OŚRODEK INFORMACJI

629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04
693 - 46 - 92, 625 - 76 - 23

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89

INTERNET

<http://www.cbos.pl>

E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/43/2007

SPOSOBY I STRATEGIE POPRAWY WŁASNEJ SYTUACJI MATERIALNEJ W LATACH 1998, 2002 I 2007

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, MARZEC 2007

PRZEDRUK I ROZPOWSZECHNIANIE MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

Znak jakości przyznany CBOS przez Organizację Firm Badania Opinii i Rynku
28 września 2006 roku

- Próby polepszenia własnej sytuacji materialnej podejmują prawie wszyscy Polacy. Z analizy czynnikowej wynika, że ankietowani stosują obecnie cztery typy działań, które składają się na dwie strategie – aktywną (55% wskazań) i pasywną (90%).

Sposoby i strategie poprawy swojej sytuacji materialnej w roku 2007	Odsetki ankietowanych stosujących poszczególne sposoby i strategie
STRATEGIA AKTYWNA	55
Typ I działania najbardziej aktywne	18
Lokowanie pieniędzy, obracanie nimi	11
Wyjazd zarobkowy za granicę	7
Kupowanie wartościowych rzeczy (złota, działek, domów)	4
Wynajmowanie komuś lokalu, dzierżawienie ziemi	1
Typ II działania umiarkowanie aktywne	50
Praca bardziej intensywna	35
Praca dodatkowa, sezonowa, okresowa	25
Dokształcanie się, przekwalifikowanie	19
STRATEGIA PASYWNA	90
Typ III działania umiarkowanie pasywne	86
Ograniczanie wydatków, oszczędzanie	83
Zaciąganie pożyczek, kredytów	32
Typ IV działania skrajnie pasywne	36
Korzystanie z pomocy rodziny, krewnych, przyjaciół	30
Korzystanie z pomocy instytucji (z zapomóg, zasiłków itp.)	11
Wyprzedawanie się	5
Zarówno w podziale na strategie, jak i w ramach poszczególnych typów odsetki przewyższają 100, ponieważ respondenci stosują jednocześnie różne sposoby i strategie	

- W latach 1998–2007 obraz stosowanych sposobów poprawy własnej sytuacji materialnej niewiele się zmienił. Przybyło osób stosujących takie elementy strategii pasywnej, jak: zaciskanie pasa, oszczędzanie (wzrost o 5 punktów) oraz korzystanie z pomocy instytucjonalnej (wzrost o 4 punkty), ubyło natomiast tych, które stosują elementy strategii aktywnej, polegające na intensywniejszej pracy i podejmowaniu pracy dodatkowej, okresowej (spadek odpowiednio o 6 i o 5 punktów).
- Jeśli chodzi o stosowane konfiguracje strategii poprawy, badani najczęściej (50% wskazań) realizują jednocześnie obie strategie – aktywną i pasywną. Dwie piąte (40%) ogranicza się jednak wyłącznie do strategii pasywnej. Nieliczni (5%) stosują tylko aktywną strategię. Równie niewielu (5%) nie podejmuje żadnych spośród uwzględnionych w badaniu działań mających na celu poprawę poziomu życia. Od roku 2002 nieco wzrósł (o 4 punkty) odsetek osób, które stosują wyłącznie strategię pasywną.

Z naszych badań wynika, że wzrostowi gospodarczemu w kraju towarzyszy odczuwalna poprawa kondycji materialnej rodzin¹. Polacy coraz lepiej oceniają poziom życia swoich rodzin, coraz częściej dostrzegają też pozytywne zmiany w tej dziedzinie. Również opinie o warunkach materialnych gospodarstw domowych są obecnie najlepsze w całym ostatnim dwudziestolecu. W minionym roku poprawiły się też oceny sposobu gospodarowania pieniędzmi w gospodarstwach domowych – jeszcze nigdy w ciągu ostatnich czternastu lat nie były one tak dobre. Przede wszystkim jednak od ubiegłego roku znacznie wzrosły średnie miesięczne dochody przypadające na osobę w rodzinie i obecnie są one najwyższe w całym ostatnim dziesięcioleciu. Wyniki te wskazują na pozytywne zmiany kondycji materialnej rodzin.

Należy jednak podkreślić, że mimo zmian na lepsze nadal znaczna grupa rodzin znajduje się w trudnym położeniu materialnym. Według deklaracji ankietowanych, co trzecia rodzina żyje skromnie, musi na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować pieniędzmi, a co dwudziesta – doświadcza prawdziwej biedy, nie może zaspokoić nawet podstawowych potrzeb. Można więc uznać, że prawie dwie piąte polskich rodzin żyje w niedostatku. Szczególnie dotknięte nim są rodziny rencistów, bezrobotnych, rolników, osób najgorzej wykształconych i najstarszych, a także rodziny wielodzietne.

W jednym z ostatnich sondaży² chcieliśmy ustalić, jakie działania podejmują Polacy, by poprawić swoją sytuację materialną, i czy stosowane przez nich sposoby zmieniały się w ostatniej dekadzie.

¹ Zob. komunikat CBOS „Polacy o kondycji materialnej swoich rodzin. Opinie z lat 1987–2007”, marzec 2007 (oprac. B. Wciórka).

² Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (201) przeprowadzono w dniach 2–5 lutego 2007 roku na liczącej 931 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

SPOSOBY I STRATEGIE POPRAWY

Zestawienie działań podejmowanych przez Polaków w celu poprawy własnej sytuacji materialnej w latach 1998, 2002 i 2007 ukazuje, że zmiany, jakie zaszły w ostatniej dekadzie, są niewielkie. Z deklaracji wynika, że stopniowo rośnie popularność takich działań, jak ograniczanie wydatków, oszczędzanie. Warto przy tym zauważyć, że niezmiennie należą one do najczęściej stosowanych przez Polaków sposobów poprawy swojej sytuacji materialnej. Przybywa też osób, które w tym celu wykorzystują pomoc instytucjonalną – zapomogi, zasiłki i inne świadczenia, z tym że działania te nadal są stosunkowo rzadko stosowane. Jednocześnie systematycznie zmniejsza się liczba osób starających się o podniesienie poziomu życia dzięki intensywniejszej pracy (nadal jednak ten sposób działania należy do najbardziej popularnych), a w ostatnich pięciu latach zmalała także grupa podejmujących prace dodatkowe, okresowe.

Można więc uznać, że od roku 1998 nieco umocniły się elementy strategii pasywnej, takie jak zaciskanie pasa, oszczędzanie oraz korzystanie z pomocy instytucjonalnej, a osłabły elementy strategii aktywnej, polegające na bardziej intensywnej pracy oraz podejmowaniu pracy dodatkowej, okresowej.

Tabela 1

Ludzie stosują różne sposoby, żeby poprawić swoją sytuację materialną. A jak Pan(i) postępuje, czy stosuje Pan(i) któryś z następujących sposobów?	Odsetki odpowiedzi twierdzących (według terminów badań)		
	V '98	IV '02	II '07
Ograniczam wydatki, oszczędzam	78	80	83
Więcej, intensywniej pracuję	41	37	35
Zaciągam pożyczki, kredyty	33	37	32
Korzystam z pomocy rodziny, krewnych, przyjaciół	31	36	30
Biorę dodatkowe prace, podejmuję się prac sezonowych, okresowych	30	34	25
Dokształcam się, przekwalifikowuję się	19	16	19
Interesuję się możliwościami lokowania pieniędzy i obracania pieniędzmi	13	11	11
Korzystam z pomocy różnych instytucji (z zapomóg, zasiłków itp.)	7	9	11
Wyjeżdżam zarabiać za granicę	5	6	7
Sprzedaję rzeczy, które mam	5	5	5
Kupuję coś, co ma i będzie miało wartość (złoto, dzieła sztuki, działki budowlane, domy, mieszkania itp.)	5	5	4
Wynajmuję komuś pokój, mieszkanie, dom, dzierżawię komuś ziemię	3	2	1

Analiza czynnikowa odpowiedzi na dwanaście pytań ukazuje, że uwzględnione w badaniu sposoby poprawy własnej sytuacji materialnej dzielą się obecnie na cztery typy działań (cztery czynniki). W ramach każdego z typów działań zliczono respondentów deklarujących stosowanie poszczególnych sposobów poprawy.

Tabela 2. Analiza czynnikowa (rotacja Varimax)

Sposoby poprawy swojej sytuacji materialnej w 2007 roku	Czynnik I	Czynnik II	Czynnik III	Czynnik IV
Praca bardziej intensywna	0,758			
Praca dodatkowa, sezonowa, okresowa	0,709			
Dokształcanie się, przekwalifikowanie	0,585			
Kupowanie wartościowych rzeczy (złota, działek, domów itp.)		0,743		
Lokowanie pieniędzy, obracanie nimi		0,601		
Wynajmowanie komuś lokalu, dzierżawienie ziemi		0,449		
Wyjazd zarobkowy za granicę		0,367		
Korzystanie z pomocy instytucji (z zapomóg, zasiłków itp.)			0,732	
Korzystanie z pomocy rodziny, krewnych, przyjaciół			0,700	
Wyprzedawanie się			0,482	
Zaciąganie pożyczek, kredytów				0,736
Ograniczanie wydatków, oszczędzanie				0,643
Procent wyjaśnianej wariancji = 47%	15%	12%	11%	9%

Tabela 3

Sposoby i strategie poprawy swojej sytuacji materialnej w roku 2007	Odsetki ankietowanych stosujących poszczególne sposoby i strategie
STRATEGIA AKTYWNA	55
Typ I działania najbardziej aktywne	18
Lokowanie pieniędzy, obracanie nimi	11
Wyjazd zarobkowy za granicę	7
Kupowanie wartościowych rzeczy (złota, działek, domów itp.)	4
Wynajmowanie komuś lokalu, dzierżawienie ziemi	1
Typ II działania umiarkowanie aktywne	50
Praca bardziej intensywna	35
Praca dodatkowa, sezonowa, okresowa	25
Dokształcanie się, przekwalifikowanie	19
STRATEGIA PASYWNA	90
Typ III działania umiarkowanie pasywne	86
Ograniczanie wydatków, oszczędzanie	83
Zaciąganie pożyczek, kredytów	32
Typ IV działania skrajnie pasywne	36
Korzystanie z pomocy rodziny, krewnych, przyjaciół	30
Korzystanie z pomocy instytucji (z zapomóg, zasiłków itp.)	11
Wyprzedawanie się	5
Zarówno w podziale na strategie, jak i w ramach poszczególnych typów odsetki przewyższają 100, ponieważ respondenci stosują jednocześnie różne sposoby i strategie	

Wyodrębnione typy działań można uporządkować od najbardziej aktywnych, wymagających szczególnej inwencji (typ I – 18% wskazań), poprzez umiarkowanie aktywne (typ II – 50% wskazań) oraz umiarkowanie pasywne (typ III – 86% wskazań), aż do skrajnie pasywnych, niewymagających szczególnej pomysłowości (typ IV – 36% wskazań). Pierwszy i drugi typ działań określamy jako strategię aktywną, a trzeci i czwarty – jako pasywną. Okazuje się, że **obecnie strategia pasywna stosowana jest powszechnie (90% wskazań). Natomiast znacznie mniej osób (zaledwie 55%) stosuje strategię aktywną.**

Porządkując wymienione typy działań według odsetka wskazań świadczących o ich popularności w polskim społeczeństwie, można dostrzec, że zdecydowana większość dorosłych (86%) stosuje sposoby **umiarkowanie pasywne**, jak: ograniczanie wydatków i oszczędzanie oraz – znacznie rzadziej – zaciąganie pożyczek, kredytów. Na drugim miejscu pod względem popularności znajdują się działania **umiarkowanie aktywne**, podejmowane przez co drugiego respondenta (50%). Polegają one na bardziej intensywnej pracy, braniu pracy dodatkowej, okresowej oraz dokształcaniu się i przekwalifikowaniu. Trzecia co do wielkości grupa, obejmująca ponad jedną trzecią badanych (36%) stosuje sposoby **skrajnie pasywne**, tzn. przede wszystkim opiera się na pomocy rodziny i przyjaciół oraz, rzadziej, korzysta z opieki instytucjonalnej – z zapomóg, zasiłków i innych tego typu świadczeń, a nawet, sporadycznie, wyprzedaje rzeczy, które ma w domu. Najmniej liczni są w Polsce ci, którzy podejmują działania **najbardziej aktywne** – do tej grupy zalicza się niemal jedna piąta dorosłych (18%). Ich działania najczęściej sprowadzają się do lokowania pieniędzy i obracania nimi, rzadziej są to wyjazdy w celach zarobkowych za granicę oraz – zupełnie sporadycznie – kupowanie wartościowych rzeczy, takich jak: złoto, działki, domy, mieszkania, czy wynajmowanie komuś lokalu lub dzierżawienie ziemi. Warto zauważyć, że w ramach każdej ze strategii częstsze są działania umiarkowane niż skrajne.

Działania mające na celu podniesienie poziomu życia są wyraźnie zróżnicowane społecznie. Mężczyźni znacznie częściej niż kobiety stosują strategię aktywną (oba jej typy), natomiast kobiety częściej podejmują skrajnie pasywne działania (korzystają z pomocy rodziny i znajomych oraz z pomocy instytucjonalnej, wyprzedają swoje rzeczy). Z kolei młody wiek sprzyja zarówno realizowaniu strategii aktywnej, jak i podejmowaniu działań skrajnie pasywnych, natomiast im starsi są badani, tym rzadziej stosują strategię aktywną (oba jej typy).

Poziom wykształcenia silnie wpływa na częstość podejmowania strategii aktywnej – im lepiej wykształceni są respondenci, tym częściej stosują oba jej typy. Natomiast od pozycji społeczno-zawodowej zależy stosowanie działań skrajnie aktywnych (im wyższa pozycja, tym więcej osób zajmuje się lokowaniem pieniędzy i obracaniem nimi, wyjeżdża w celach zarobkowych za granicę, kupuje wartościowe rzeczy lub nieruchomości, zarabia na wynajmowaniu lokali lub dzierżawieniu ziemi). Należy jednak zwrócić uwagę, że umiarkowana strategia aktywna, polegająca na bardziej intensywnej i dodatkowej pracy oraz doksztalcaniu się i przekwalifikowaniu, jest niemal równie często stosowana przez przedstawicieli kadry kierowniczej i inteligencji, jak i przez rolników. Widać też, że pracujący w prywatnych gospodarstwach rolnych oraz w sektorze prywatnym poza rolnictwem częściej niż pracownicy innych sektorów stosują strategię aktywną. Także uczniowie i studenci należą do najczęściej stosujących tę strategię, ale jednocześnie zaliczają się oni – obok bezrobotnych – do najczęściej podejmujących działania skrajnie pasywne.

Również w rodzinach wielodzietnych częściej niż w innych stosuje się sposoby skrajnie pasywne. Widać też, że rodziny mające dzieci na utrzymaniu znacznie częściej niż pozostałe starają się poprawić swoją sytuację materialną poprzez działania umiarkowanie aktywne, czyli bardziej intensywną i dodatkową pracę oraz doksztalcanie się i przekwalifikowanie.

Do osób wyjątkowo rzadko stosujących strategię aktywną zaliczają się najstarsi badani, mający 65 lat i więcej, oraz emeryci i renciści. W środowiskach tych zdecydowanie przeważają osoby stosujące strategię pasywną. W niektórych grupach obie strategie są równie często stosowane. Należą do nich przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji, pracujący na własny rachunek poza rolnictwem, uczniowie i studenci. Środowiska te można uznać za najbardziej aktywnie zaangażowane w poprawę swojego poziomu życia. Warto jednak zauważyć, że również strategie stosowane przez rolników mogą świadczyć, iż bardzo aktywnie starają się oni o poprawę swojej sytuacji materialnej.

Generalnie jednak aktywną strategię poprawy stosują przede wszystkim osoby mające poczucie bezpieczeństwa bytowego, tzn. uważające, że ich poziom życia poprawił się w ostatnim roku, że obecnie żyje im się dobrze i starcza im na wiele bez specjalnego oszczędzania, a także badani, którzy pozytywnie oceniają warunki materialne swojego gospodarstwa domowego, posiadają jakieś oszczędności lub zasoby materialne w razie potrzeby nadające się do spieniężenia. Im słabsze natomiast poczucie bezpieczeństwa bytowego, tym na ogół mniej osób stosujących rozwiązania aktywne, tym więcej

podejmujących strategię pasywną. Jej stosowanie wyraźnie zależy także od wysokości dochodów *per capita* w rodzinie – im są one niższe, tym więcej osób usiłuje poprawić swoją sytuację podejmując strategię pasywną, w tym głównie działania skrajnie pasywne.

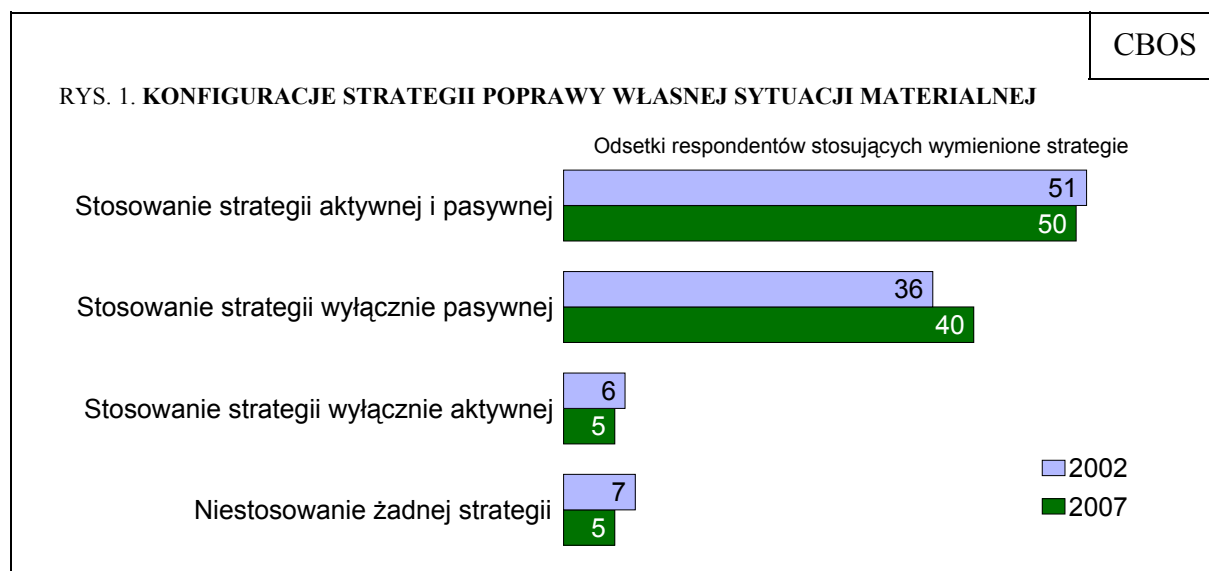
Tabela 4

Sytuacja materialna respondenta i jego rodziny	Odsetki respondentów stosujących różne rodzaje strategii poprawy swojej sytuacji materialnej					
	STRATEGIA AKTYWNA			STRATEGIA PASYWNA		
	Typ I	Typ II	Ogółem	Typ III	Typ IV	Ogółem
Ogółem	18	50	55	86	36	90
Miesięczne dochody przypadające na jedną osobę w gospodarstwie domowym						
Do 300 zł	11	49	55	92	57	98
301–500 zł	15	52	55	95	46	95
501–900 zł	14	36	42	88	30	90
901–1200 zł	8	44	44	88	27	91
Powyżej 1200 zł	37	57	67	70	21	76
Nieokreślone	21	57	62	83	38	88
Czy gospodarstwo domowe ma obecnie oszczędności lub zasoby materialne, które można spieniężyć w razie potrzeby?						
Tak	44	63	76	84	34	89
Nie	11	46	49	86	37	90
Ocena warunków materialnych gospodarstwa domowego						
Złe	6	44	46	89	52	92
Przeciętne (ani dobre, ani złe)	16	43	47	89	31	91
Dobre	30	64	72	79	32	85
Ocena sposobu gospodarowania pieniędzmi						
Żyjemy bardzo biednie – nie starcza nam na podstawowe potrzeby	2	37	37	91	53	96
Żyjemy skromnie – musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować	7	40	41	91	46	93
Żyjemy średnio – starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy	21	53	59	88	31	91
Żyjemy dobrze – starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania	38	66	76	65	29	75
Ocena poziomu życia – jak się obecnie żyje respondentowi i jego rodzinie						
Złe	5	38	40	89	50	93
Przeciętnie (ani dobrze, ani źle)	14	46	50	90	34	92
Dobrze	30	63	70	79	33	84
Ocena zmian – czy w porównaniu z sytuacją sprzed dwunastu miesięcy respondentowi i jego rodzinie żyje się						
Gorzej	8	46	48	91	43	94
Tak samo jak rok temu	18	47	53	86	34	89
Lepiej	29	67	71	78	39	84

KONFIGURACJE STRATEGII POPRAWY

Wiadomo, że niemal wszyscy dorośli podejmują jakieś działania mające na celu poprawę swojej sytuacji materialnej. Z analiz wynika, że najczęściej (50%) stosowane są jednocześnie obie strategie – aktywna i pasywna. Jednak znaczna grupa badanych (40%) ogranicza się wyłącznie do strategii pasywnej. Nieliczni (5%) stosują tylko aktywną strategię. Równie niewielu ankietowanych (5%) nie podejmuje żadnych spośród uwzględnionych w badaniu sposobów podniesienia poziomu życia.

W porównaniu z poprzednim pomiarem zmiany są niewielkie, jednak widać, że obecnie nieco więcej osób niż przed pięcioma laty ogranicza się wyłącznie do stosowania strategii pasywnej.

Okazuje się, że respondenci ograniczający swoje działania wyłącznie do strategii pasywnej są w większości grup społeczno-demograficznych mniej liczni niż ci, którzy stosują obie strategie – aktywną i pasywną (zob. tabele aneksowe). Jednak w niektórych środowiskach społecznych odnotowujemy ich liczebną przewagę – przede wszystkim wśród osób najstarszych, powyżej 64 roku życia (75%), emerytów (74%), rencistów (71%), badanych mających wykształcenie podstawowe (61%), żyjących w gospodarstwach jednoosobowych (64%). W środowiskach tych częściej niż w innych można też spotkać osoby, które nie stosują żadnych spośród uwzględnionych w badaniu sposobów poprawy swojej sytuacji materialnej. Ponadto należy podkreślić, że realizujący wyłącznie pasywną strategię przeważają również wśród respondentów, którzy – według własnej oceny – żyją

bardzo biednie i nie mogą zaspokoić swoich podstawowych potrzeb (59%), a także wśród żyjących skromnie, zmuszonych na co dzień do bardzo oszczędnego gospodarowania (54%). Warto też wymienić inne grupy, w których odsetek osób stosujących wyłącznie pasywną strategię jest wyższy niż w całym społeczeństwie. Należą do nich badani w wieku 55–64 lata, członkowie gospodarstw liczących co najmniej sześć osób, a także dwuosobowych i niemających dzieci na utrzymaniu oraz kobiety (które pod względem stosowanych strategii wyraźnie różnią się od mężczyzn).

Natomiast im młodszy są badani, lepiej wykształceni, im wyższa jest ich pozycja społeczno-zawodowa oraz wyższy poziom życia rodziny, tym na ogół rzadziej ograniczają swoją aktywność do strategii wyłącznie pasywnej. Należy podkreślić, że z prawidłowości tej wyłamują się rolnicy. Wyróżniają się oni nie tylko najniższym odsetkiem osób stosujących wyłącznie pasywną strategię (10%), ale i tym, że znacznie częściej niż inni stosują obie strategie – aktywną i pasywną (86%). Pod tym względem rolnicy najbardziej podobni są do badanych pracujących na własny rachunek poza rolnictwem oraz do przedstawicieli kadry kierowniczej i inteligencji.

Tabela 5

Wybrane cechy położenia społecznego respondentów	Odsetki respondentów			
	stosujących strategię:			niestosujących żadnej strategii
	aktywną i pasywną	tylko aktywną	tylko pasywną	
Ogółem	50	5	40	5
Liczba osób w gospodarstwie domowym				
Jedna	20	5	64	11
Dwie	38	4	49	9
Trzy	57	8	31	5
Cztery	63	4	29	4
Pięć	61	3	32	4
Sześć i więcej	45	3	50	2
Liczba dzieci pozostających na utrzymaniu rodziny				
Brak	38	4	49	8
Jedno	62	8	28	3
Dwoje	60	3	32	5
Troje i więcej	58	5	36	1
Ocena sposobu gospodarowania pieniędzmi				
Żyjemy bardzo biednie – nie starcza nam na podstawowe potrzeby	37	0	59	4
Żyjemy skromnie – musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować	39	2	54	5
Żyjemy średnio – starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy	56	4	35	6
Żyjemy dobrze – starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania	59	17	16	8

LICZBA STOSOWANYCH SPOSOBÓW POPRAWY

Innym wskaźnikiem ukazującym stopień zaangażowania Polaków w poprawę swojej sytuacji materialnej jest liczba stosowanych sposobów. Zbiorczy indeks utworzony z ich zliczenia potwierdza, że w ostatniej dekadzie prawie wszyscy dorośli podejmowali próby polepszenia poziomu życia, nie robili tego tylko nieliczni (obecnie 5%, w poprzednich pomiarach po 7%). Ankietowani najczęściej podejmują jedno lub dwa działania, rzadziej – trzy lub cztery, a stosunkowo najrzadziej – pięć lub więcej.

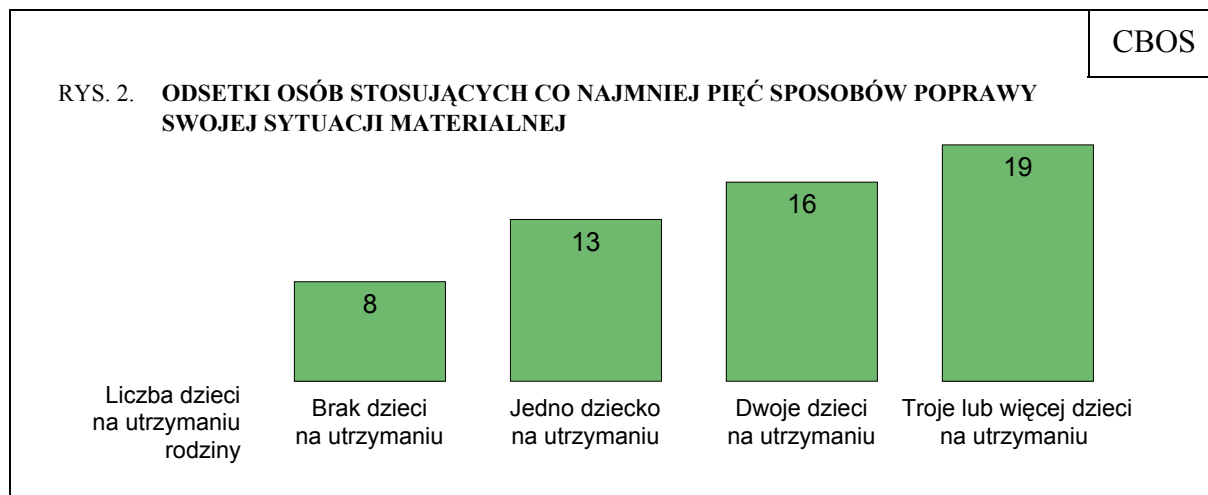
W porównaniu z rokiem 1998 i 2002 zmiany są niewielkie – nieco przybyło osób stosujących co najwyżej dwa sposoby, ubyło natomiast tych, które stosują przynajmniej pięć. Można więc przyjąć, że obecnie mniej Polaków podejmuje szeroki wachlarz działań mających na celu polepszenie swojej sytuacji materialnej.

Tabela 6

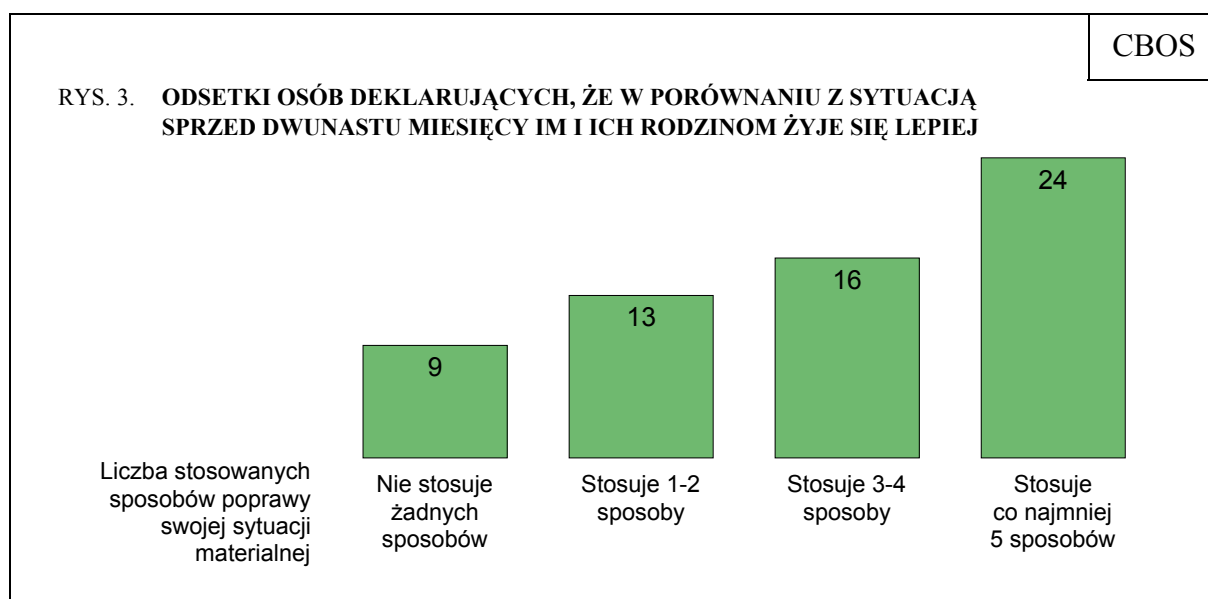
Liczba stosowanych sposobów poprawy swojej sytuacji materialnej	Odsetki respondentów stosujących różne sposoby poprawy swojej sytuacji materialnej					
	V '98		IV '02		II '07	
Nie stosuje żadnych sposobów	7	7	7	7	5	5
Jeden	25	43	22	41	20	47
Dwa	18		19		27	
Trzy	21	35	21	35	20	36
Cztery	14		14		16	
Pięć	9	15	9	17	7	12
Sześć	4		5		4	
Siedem	1		2		1	
Osiem	1		1		0	
Dziewięć	0		0		0	
Dziesięć	0		0		0	
Jedenaście	0		0		0	
Dwanaście	0		0		0	

Zachowania ankietowanych są społecznie zróżnicowane (zob. tabele aneksowe). Najbardziej aktywni w radzeniu sobie z problemami ekonomicznymi są pracujący na własny rachunek poza rolnictwem oraz przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji, pracownicy umysłowi niższego szczebla, osoby z wyższym wykształceniem. Do tego grona należą także młodzi ludzie w wieku typowym dla zakładania rodziny (25–34 lata). Wszyscy oni częściej niż inni stosują co najmniej pięć sposobów poprawy swojej sytuacji materialnej. Jeśli jednak do osób aktywnych zaliczymy także tych, którzy wykorzystują od trzech do czterech sposobów, to okaże się, że tak określoną aktywnością wyróżniają się również rolnicy oraz

bezrobotni. Zwraca uwagę fakt, że aktywności sprzyjają, z jednej strony, lepsze wykształcenie oraz młody wiek (ale nie najmłodszy), z drugiej zaś – trudna sytuacja finansowa rodziny (dochody poniżej 500 zł na osobę w gospodarstwie domowym)³. Wyraźnie widać też, że im więcej dzieci na utrzymaniu rodziny, tym częściej respondenci stosują co najmniej pięć sposobów chroniących rodzinę przed zubożeniem.

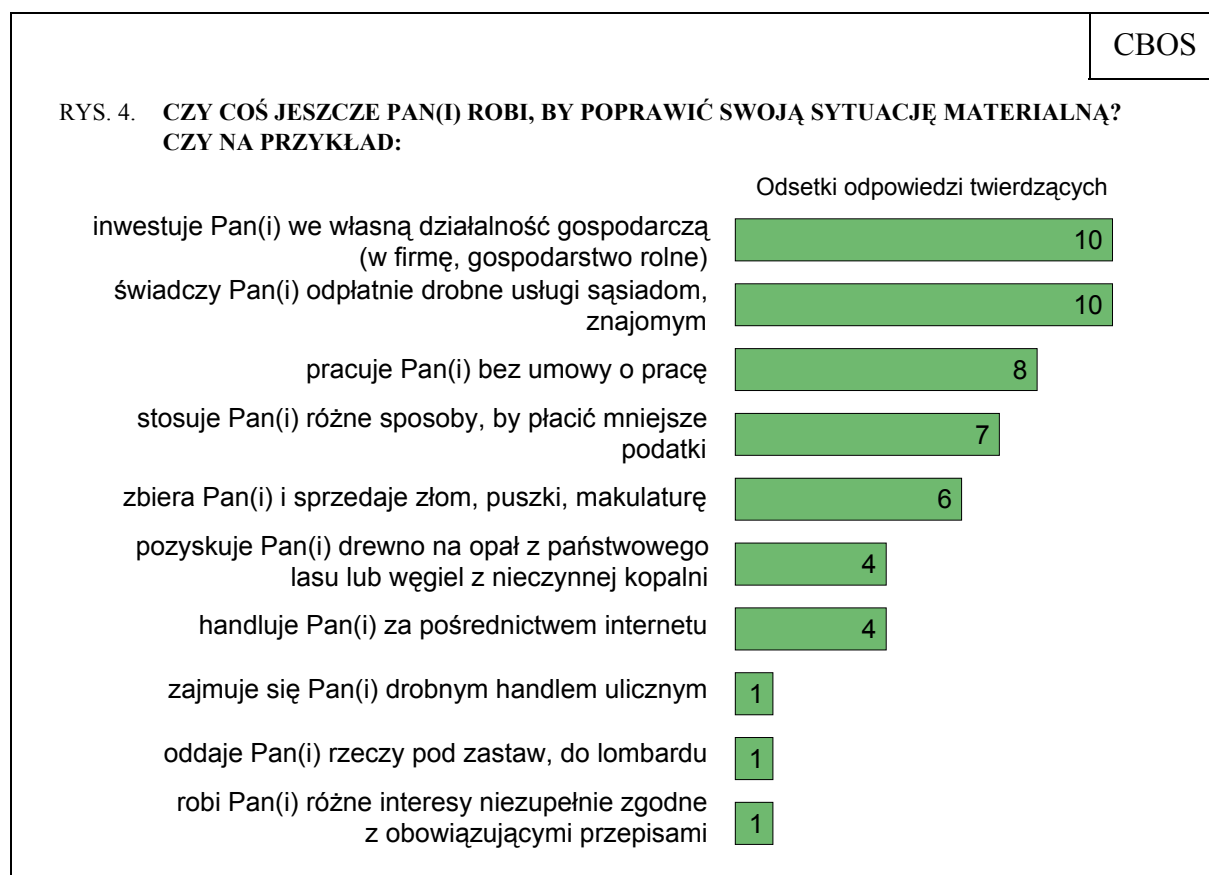
Ponadto okazuje się, że aktywna postawa sprzyja poprawie poziomu życia. Im więcej sposobów polepszenia swojej sytuacji stosują badani, tym częściej deklarują, że obecnie im samym i ich rodzinom żyje się lepiej niż przed rokiem.

³ Podeszły wiek (65 lat i więcej) oraz najwyższe dochody (powyżej 1200 zł *per capita* w rodzinie) sprzyjają całkowitej bierności, tzn. niestosowaniu żadnego z uwzględnionych w badaniu sposobów poprawy swojej sytuacji materialnej (zob. tabele aneksowe).

INNE SPOSOBY POPRAWY

W tym roku po raz pierwszy zadaliśmy wszystkim ankietowanym dodatkowe pytania pozwalające zorientować się, czy stosują oni jeszcze jakieś inne sposoby poprawy swojej sytuacji materialnej. Okazuje się, że uwzględnione w badaniu poszczególne działania są stosunkowo rzadko podejmowane, jednak połączone w typy wyraźnie uzupełniają opisany już obraz aktywności Polaków.

Z analizy czynnikowej wynika, że spośród wymienionych sposobów stosunkowo najczęściej stosowane są dwa typy działań świadczących o przedsiębiorczości respondentów. Jeden z nich – biznesowy – polega na inwestowaniu we własną działalność gospodarczą, stosowaniu różnych sposobów, by płacić niższe podatki oraz na handlowaniu za pośrednictwem internetu (typ III – 16% wskazań). Drugi zaś sprowadza się głównie do działań w szarej strefie gospodarki i polega na odpłatnym świadczeniu drobnych usług sąsiadom i znajomym, podejmowaniu pracy bez umowy oraz – sporadycznie – robieniu interesów na granicy legalności (typ II – 15% wskazań). Natomiast kryzysowymi można nazwać takie działania, jak: zbieranie i sprzedawanie puszek złomu, makulatury,

pozyskiwanie drewna z lasów państwowych lub węgla z nieczynnych kopalni, oddawanie rzeczy pod zastaw, do lombardu oraz zajmowanie się drobnym handlem ulicznym. Działania kryzysowe (typ I) stosuje co jedenasty dorosły Polak (9%).

Tabela 7. Analiza czynnikowa (rotacja Varimax)

Inne sposoby poprawy swojej sytuacji materialnej	Czynnik I	Czynnik II	Czynnik III
Zbieranie i sprzedawanie złomu, puszek, makulatury	0,692		
Oddawanie rzeczy pod zastaw, do lombardu	0,587		
Zajmowanie się drobnym handlem ulicznym	0,561		
Pozyskiwanie opału: drewna z lasów państwowych, węgla z nieczynnej kopalni	0,450		
Robienie interesów niezupełnie zgodnych z obowiązującymi przepisami		0,723	
Praca bez umowy o pracę		0,686	
Świadczenie odpłatnie drobnych usług na rzecz sąsiadów, znajomych		0,620	
Inwestowanie we własną działalność gospodarczą, w firmę, gospodarstwo rolne			0,766
Stosowanie różnych sposobów, by płacić mniejsze podatki			0,677
Handlowanie za pośrednictwem internetu			0,381
Procent wyjaśnianej wariancji = 44%	19%	14%	12%

Tabela 8

Inne sposoby poprawy swojej sytuacji materialnej	Odsetki respondentów stosujących inne sposoby
Typ I działania kryzysowe	9
Zbieranie i sprzedawanie złomu, puszek, makulatury	6
Pozyskiwanie opału: drewna z lasów państwowych, węgla z nieczynnej kopalni	4
Oddawanie rzeczy pod zastaw, do lombardu	1
Zajmowanie się drobnym handlem ulicznym	1
Typ II działania w szarej strefie	15
Odpłatne świadczenie drobnych usług na rzecz sąsiadów, znajomych	10
Praca bez umowy o pracę	8
Robienie interesów niezupełnie zgodnych z obowiązującymi przepisami	1
Typ III działania biznesowe	16
Inwestowanie we własną działalność gospodarczą, w firmę, gospodarstwo rolne	10
Stosowanie różnych sposobów, by płacić mniejsze podatki	7
Handlowanie za pośrednictwem internetu	4

Działania I typu określane jako kryzysowe najczęściej stosują respondenci najgorzej sytuowani, o dochodach nieprzekraczających 300 zł na osobę w rodzinie (26%), bezrobotni (20%), rolnicy (21%), robotnicy niewykwalfikowani (19%), badani z wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz źle oceniający własne warunki materialne (po 17%). Im wyższe natomiast dochody i pozycja społeczno-zawodowa ankietowanych, tym rzadziej można spotkać wśród nich osoby, które w taki sposób starają się poprawić swoją sytuację materialną (zob. tabele aneksowe).

Działania II typu świadczące o przedsiębiorczości głównie w szarej strefie gospodarki zdecydowanie najczęściej stosują bezrobotni (41%), ludzie najgorzej sytuowani, o najniższych dochodach na osobę w rodzinie (33%). Podejmuje je także prawie jedna czwarta uczniów i studentów (24%), osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym (24%) oraz ponad jedna piąta zatrudnionych w sektorze prywatnym poza rolnictwem (22%), mieszkających w najmniejszych miastach (21%), żyjących w złych warunkach materialnych (21%). Ten typ działań znacznie częściej stosują mężczyźni (22%) niż kobiety (9%), a także ludzie stosunkowo młodzi, którzy nie przekroczyli 44 roku życia (ok. 22%) niż starsi.

Działania III typu – biznesowe – również świadczące o znacznej przedsiębiorczości badanych, zdecydowanie najczęściej stosują rolnicy (47%), a także, choć rzadziej, osoby z wyższym wykształceniem (35%), przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji (32%), respondenci pracujący w sektorze prywatnym poza rolnictwem (27%).

Wnioski płynące z analizy społecznych uwarunkowań przedstawionych typów działań są zgodne z ustaleniami dotyczącymi omówionych wcześniej strategii poprawy. Okazuje się, że typ podejmowanych działań w znacznym stopniu zależy od sytuacji materialnej respondentów. Im gorzej im się żyje, tym częściej stosują sposoby określone jako kryzysowe (typ I), sprowadzające się do zbierania złomu i makulatury, nielegalnego pozyskiwania opału, oddawania rzeczy pod zastaw, do lombardu, zajmowania się drobnym handlem ulicznym. Natomiast im silniejsze mają poczucie bezpieczeństwa bytowego, tym częściej stosują działania III typu, wymagające znacznej przedsiębiorczości, takie jak: inwestowanie we własną firmę czy gospodarstwo rolne, stosowanie różnych sposobów, by płacić mniejsze podatki oraz handlowanie za pośrednictwem internetu.

Tabela 9

Ocena poziomu życia	Odsetki respondentów stosujących różne typy działań mających na celu poprawę własnej sytuacji materialnej		
	typ I działania kryzysowe	typ II działania w szarej strefie	typ III działania biznesowe
Żyjemy bardzo biednie – nie starcza nam na podstawowe potrzeby	29	37	4
Żyjemy skromnie – musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować	11	14	12
Żyjemy średnio – starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy	7	14	19
Żyjemy dobrze – starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania	4	13	22

Z przedstawionych danych wyłaniają się dwa skrajnie odmienne modele działań mających na celu poprawę własnej sytuacji materialnej. Model stosowany przez ludzi żyjących bardzo biednie polega przede wszystkim na aktywności ekonomicznej w szarej strefie gospodarki oraz na podejmowaniu działań kryzysowych, inne poczynania świadczące o ich przedsiębiorczości są sporadyczne. Taki model działań wybierają głównie osoby najgorzej sytuowane, o dochodach poniżej 300 zł *per capita* w rodzinie, oraz bezrobotni. Natomiast model stosowany przez ludzi żyjących na dobrym poziomie polega przede wszystkim na działalności biznesowej, znacznie rzadziej – na aktywności w szarej strefie, a zupełnie sporadycznie – na podejmowaniu działań kryzysowych. Model taki realizują osoby z wyższym wykształceniem, kadra kierownicza i inteligencja, pracownicy sektora prywatnego poza rolnictwem, a także badani najlepiej sytuowani, o dochodach powyżej 1200 zł na osobę w rodzinie. W pewnym stopniu zbliżają się do niego także uczniowie i studenci, którzy prawie nie stosują działań kryzysowych, jednak w ich przypadku aktywność ekonomiczna w szarej strefie jest częstsza niż inne rodzaje przedsiębiorczości.

Tabela 10

Wybrane grupy respondentów	Odsetki respondentów stosujących różne typy działań mających na celu poprawę własnej sytuacji materialnej		
	typ I działania kryzysowe	typ II działania w szarej strefie	typ III działania biznesowe
Ogółem	9	15	16
Żyjący bardzo biednie – nie starcza im na podstawowe potrzeby	29	37	4
Mający dochody poniżej 300 zł na osobę w rodzinie	26	33	8
Bezrobotni	20	41	13
Żyjący dobrze – starcza im na wiele bez specjalnego oszczędzania	4	13	22
Mający wyższe wykształcenie	1	10	35
Kadra kierownicza i inteligencja	0	16	32
Pracownicy sektora prywatnego poza rolnictwem	9	16	27
Mający dochody powyżej 1200 zł na osobę w rodzinie	2	10	18
Uczniowie i studenci	2	24	16
Rolnicy	21	15	47
Członkowie rodzin wielodzietnych	13	19	20
Członkowie rodzin bez dzieci na utrzymaniu	8	11	12
Renciści	8	7	6
Emeryci	6	2	4

Na tym tle wyraźnie widać, jak specyficzne są działania rolników, którzy znacznie częściej niż inni inwestują we własną działalność gospodarczą (47%), a jednocześnie zaliczają się do najczęściej stosujących działania kryzysowe (21%), stosunkowo rzadko natomiast podejmują aktywność w szarej strefie (15%). Można także zaobserwować istotne różnice w postępowaniu członków rodzin wielodzietnych (równie często działających w szarej strefie gospodarki, jak i poza nią, stosunkowo często też podejmujących działania kryzysowe) oraz badanych niemających dzieci na utrzymaniu, którzy są znacznie mniej przedsiębiorczy. Zdecydowanie najmniejszą aktywnością ekonomiczną wyróżniają się natomiast renciści i emeryci. Z wcześniejszych analiz wiadomo jednak, że grupy te, podobnie jak inne, usiłując poprawić swoją sytuację materialną powszechnie stosują pasywną strategię działań, która polega głównie na ograniczaniu wydatków i oszczędzaniu.

Próby polepszenia własnej sytuacji materialnej podejmują prawie wszyscy Polacy. Analiza czynnikowa ukazuje, że stosowane sposoby poprawy można podzielić na cztery typy działań – od najbardziej aktywnych, wymagających najwięcej inwestycji, poprzez umiarkowanie aktywne i umiarkowanie pasywne do skrajnie pasywnych, niewymagających specjalnej pomysłowości. Tworzą one dwie strategie – aktywną i pasywną. Strategię aktywną stosuje ponad połowa badanych, natomiast pasywną – niemal wszyscy.

Najczęściej podejmowane są działania zaliczane do **umiarkowanie pasywnych** – powszechne jest zaciskanie pasa (ponad cztery piąte badanych deklaruje, że ogranicza wydatki i oszczędza), znacznie mniej osób zaciąga pożyczki, kredyty. Na drugim miejscu pod względem popularności znajdują się działania **umiarkowanie aktywne**, podejmowane przez co drugiego respondenta. Polegają one na bardziej intensywnej pracy, braniu pracy dodatkowej, okresowej oraz doksztalcaniu się i przekwalifikowaniu. Trzecia co do wielkości grupa, obejmująca ponad jedną trzecią badanych, stosuje sposoby **skrajnie pasywne**, tzn. przede wszystkim opiera się na pomocy rodziny i przyjaciół oraz – rzadziej – korzysta z opieki instytucjonalnej, z zapomóg, zasiłków i innych tego typu świadczeń, a nawet – sporadycznie – wyprzedaje rzeczy, które ma w domu. Najmniej liczni są w Polsce ci, którzy stosują sposoby **najbardziej aktywne** – do tej grupy zalicza się niemal jedna piąta dorosłych.

Ich działania najczęściej sprowadzają się do lokowania pieniędzy i obracania nimi, rzadziej są to wyjazdy w celach zarobkowych za granicę i – zupełnie sporadycznie – kupowanie wartościowych rzeczy (takich jak: złoto, działki, domy, mieszkania) czy też wynajmowanie komuś lokalu lub dzierżawienie ziemi.

W latach 1998–2007 obraz stosowanych sposobów poprawy własnej sytuacji materialnej niewiele się zmienił – przybyło osób stosujących takie elementy strategii pasywnej, jak zaciskanie pasa, oszczędzanie oraz korzystanie z pomocy instytucjonalnej. Ubyło natomiast podejmujących elementy strategii aktywnej, polegające na bardziej intensywnej pracy i podejmowaniu pracy dodatkowej, okresowej.

Warto też podkreślić, że co drugi Polak stosuje jednocześnie obie strategie – aktywną i pasywną. Jednak znaczna grupa (dwie piąte) ogranicza swoje działania wyłącznie do strategii pasywnej. Nieliczni stosują tylko aktywną strategię i równie niewielu nie podejmuje żadnych spośród uwzględnionych w badaniu działań mających na celu poprawę poziomu życia⁴.

Opracowała
Bogna WCIÓRKA

⁴ Obraz aktywności ekonomicznej mającej na celu poprawę własnej sytuacji materialnej udało się uzupełnić o nowe aspekty, omówione pokrótce w ostatnim podrozdziale tego opracowania.

A N E K S

Tabela 1. Ludzie stosują różne sposoby, żeby poprawić swoją sytuację materialną. A jak Pan(i) postępuje, czy stosuje Pan(i) któryś z następujących sposobów? 1 - Kupuję coś, co ma i będzie miało wartość (złoto, dzieła sztuki, działki budowlane, domy, mieszkania, ziemię itp.); 2 - Interesuję się możliwościami lokowania pieniędzy i obracania pieniędzmi; 3 - Biorę prace dodatkowe, podejmuję się prac sezonowych, okresowych; 4 - Wyjeżdżam zarabiać za granicę; 5 - Dokształcam się, przekwalifikowuję się; 6 - Ograniczam wydatki, oszczędzam; 7 - Zaciągam pożyczki, kredyty; 8 - Sprzedaję rzeczy, które mam; 9 - Więcej, intensywniej pracuję; 10 - Korzystam z pomocy rodziny, krewnych, przyjaciół

Odsetki odpowiedzi twierdzących

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ogółem	4	11	25	7	19	83	32	5	35	30
Płeć										
Mężczyźni	4	14	31	10	20	83	31	5	42	26
Kobiety	3	9	21	4	18	84	33	5	29	34
Wiek										
18-24 lat	2	16	37	11	50	72	10	6	33	48
25-34	9	21	29	16	33	87	37	6	55	39
35-44	5	9	38	8	19	84	46	6	52	33
45-54	2	9	32	3	8	88	45	4	47	23
55-64	2	8	16	1	3	89	35	2	17	17
65 lat i więcej	0	3	3	1	2	80	17	5	5	23
Miejsce zamieszkania										
Wieś	4	4	24	7	13	89	32	4	38	34
Miasto do 20 tys.	4	14	33	13	17	83	33	5	40	28
20-100 tys.	2	13	20	4	23	74	34	4	35	28
101-500 tys.	3	17	24	5	24	82	31	4	30	27
501 tys.i więcej mieszk.	6	18	33	6	26	83	32	8	31	27
Wykształcenie										
Podstawowe	0	2	14	1	6	81	22	5	16	28
Zasadnicze zawodowe	4	4	30	10	9	90	40	3	45	30
Średnie	5	18	30	9	28	79	34	5	40	34
Wyższe	7	33	33	9	45	85	34	8	46	25
Grupa społ.-zaw. pracujący										
Kadra kier., inteligencja	1	39	40	7	58	84	38	9	64	17
Prac.umysł.niż.szczebła	7	28	31	3	30	85	41	3	51	24
Pracownicy fiz.- umysł.	5	10	34	4	25	83	49	1	57	35
Robotnicy wykwalifikowani	5	10	29	6	22	87	40	4	62	24
Robotnicy niewykwalifik.	0	7	37	5	14	81	38	2	50	29
Rolnicy	7	4	28	14	7	93	35	5	73	30
Pracujący na własny rach.	14	35	16	20	37	81	62	17	88	22
Bierni zawodowo										
Renciści	0	0	14	1	0	81	37	4	11	23
Emeryci	1	3	7	1	1	85	23	4	7	23
Uczniowie i studenci	3	27	38	15	64	60	6	6	15	55
Bezrobotni	5	2	40	17	10	88	22	7	26	50
Gospodynie domowe i inni	6	10	27	7	12	84	38	0	20	34
Pracuje w:										
inst. państw., publicznej	3	17	34	0	29	93	52	7	54	27
spółce właścicieli										
prywatnych i państwa	6	22	26	6	24	74	37	5	61	31
sekt. pryw. poza rolnict.	6	19	36	11	31	83	38	4	63	21
prywatnym gosp. rolnym	5	2	29	12	6	95	39	7	74	29
Dochody na jedną osobę										
Do 300 zł	2	4	36	8	8	91	21	11	34	41
301-500	4	8	23	5	17	93	41	4	46	38
501-900	3	9	21	4	13	85	35	4	26	24
901-1200	0	6	16	3	24	87	34	4	23	24
Powyżej 1200 zł	8	30	22	8	27	65	33	5	41	15
Ocena własnych war. mater.										
Złe	1	3	28	4	10	87	36	9	30	41
Średnie	2	7	22	10	14	88	31	2	33	26
Dobre	7	24	29	5	32	74	31	5	43	28
Udział w prakt. religijnych										
Kilka razy w tygodniu	2	3	7	3	12	82	29	5	20	25
Raz w tygodniu	3	9	23	8	14	85	32	4	36	28
1-2 razy w miesiącu	3	10	28	4	25	81	32	4	42	35
Kilka razy w roku	2	15	32	7	21	80	35	7	33	34
W ogóle nie uczestniczy	8	19	34	9	33	84	29	6	37	31
Poglądy polityczne										
Lewica	6	22	25	6	23	82	36	7	35	27
Centrum	3	13	29	5	24	86	37	4	40	32
Prawica	4	12	26	9	20	80	32	4	37	29
Trudno powiedzieć	3	5	22	6	11	84	26	5	30	31

(continued)

Tabela 1 cd. 11- Korzystam z pomocy różnych instytucji (z zapomóg, zasiłków itp.); 12 - Wynajmuję komuś pokój, mieszkanie, dom, dzierżawię komuś ziemię;
13 - Nie stosuje żadnego z wymienionych sposobów

Odsetki odpowiedzi twierdzących

	11	12	13	Liczba osób
Ogółem	11	1	5	931
Płeć				
Mężczyźni	8	1	5	445
Kobiety	13	1	6	486
Wiek				
18-24 lat	18	2	3	134
25-34	8	1	3	176
35-44	19	0	4	145
45-54	13	1	5	177
55-64	5	2	4	132
65 lat i więcej	3	0	14	167
Miejsce zamieszkania				
Wieś	13	0	3	357
Miasto do 20 tys.	10	2	6	121
20-100 tys.	9	3	8	182
101-500 tys.	8	0	8	167
501 tys.i więcej mieszk.	9	3	6	104
Wykształcenie				
Podstawowe	12	1	9	268
Zasadnicze zawodowe	15	0	3	247
Średnie	9	1	6	320
Wyższe	4	3	1	97
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier.,inteligencja	0	0	1	57
Prac.umysł.niż.szczebła	4	3	3	67
Pracownicy fiz.- umysł.	6	1	8	79
Robotnicy wykwalifikowani	11	0	1	95
Robotnicy niewykwalifik.	21	0	8	44
Rolnicy	7	0	2	49
Pracujący na własny rach.	3	6	0	28
Bierni zawodowo				
Renciści	13	0	8	79
Emeryci	3	0	10	218
Uczniowie i studenci	9	1	2	62
Bezrobotni	32	2	6	109
Gospodynie domowe i inni	26	5	9	42
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	8	1	1	112
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	11	2	7	78
sekt. pryw. poza rolnict.	6	1	3	186
prywatnym gosp. rolnym	9	0	2	51
Dochody na jedną osobę				
Do 300 zł	35	0	1	85
301-500	15	1	3	117
501-900	6	1	5	199
901-1200	4	0	3	90
Powyżej 1200 zł	4	1	10	75
Ocena własnych war. mater.				
Złe	24	0	5	215
Średnie	7	0	6	426
Dobre	6	3	6	289
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	10	1	13	56
Raz w tygodniu	11	1	5	485
1-2 razy w miesiącu	13	0	7	141
Kilka razy w roku	10	1	7	148
W ogóle nie uczestniczy	8	4	3	101
Poglądy polityczne				
Lewica	6	2	2	106
Centrum	12	1	4	273
Prawica	8	1	9	262
Trudno powiedzieć	14	1	6	290

Tabela 2

Wybrane cechy społeczno-demograficzne respondentów	Odsetki respondentów stosujących różne rodzaje strategii poprawy swojej sytuacji materialnej					
	STRATEGIA AKTYWNA			STRATEGIA PASYWNA		
	Typ I	Typ II	Ogółem	Typ III	Typ IV	Ogółem
OGÓŁEM	18	50	55	86	36	90
Płeć						
Mężczyzna	23	57	63	85	31	89
Kobieta	13	43	47	86	41	90
Wiek						
18-24 lata	24	71	75	73	55	87
25-34	37	72	81	88	44	91
35-44	17	64	68	89	41	90
45-54	13	57	60	91	31	92
55-64	13	27	33	91	22	93
65 lat i więcej	4	8	10	81	27	84
Miejsce zamieszkania						
Wieś	12	49	52	90	41	94
Miasto do 20 tys. ludności	24	52	58	87	36	91
- 20-100 tys.	20	50	57	78	32	83
- 101-500 tys.	20	49	54	84	32	88
- 501 tys. i więcej	24	50	57	85	35	88
Wykształcenie						
Podstawowe	4	27	30	83	36	87
Zasadnicze zawodowe	15	54	57	92	37	94
Średnie	26	60	67	83	39	87
Wyższe	37	69	77	90	30	92
Grupa społeczno-zawodowa (pracujący)						
Kadra kierownicza, inteligencja	41	86	88	89	21	89
Pracownicy umysłowi niższego szczebla	34	66	78	87	27	92
Pracownicy fizyczno-umysłowi	17	69	71	85	41	88
Robotnicy wykwalifikowani	18	71	74	90	29	91
Robotnicy niewykwalifikowani	12	64	66	84	39	86
Rolnicy	18	82	88	93	32	96
Pracujący na własny rachunek*	53	90	92	92	31	92
Pracuje w:						
- sektor państwowy, publiczny	19	70	73	95	33	96
- spółka właścicieli prywatnych i państwa	26	71	73	78	33	82
- sektor prywatny poza rolnictwem	31	77	82	86	28	89
- prywatne gospodarstwo rolne	14	83	85	95	35	98
Bierni zawodowo						
Renciści	1	19	20	84	31	89
Emeryci	5	12	16	86	27	89
Uczniowie i studenci	31	79	83	61	60	84
Bezrobotni	20	42	53	90	62	93
Gospodynie domowe i inni	18	39	46	86	46	89
Liczba osób w gospodarstwie domowym						
Jedna	10	19	25	80	34	83
Dwie	13	37	42	86	25	87
Trzy	24	60	65	84	40	87
Cztery	20	62	67	87	38	92
Pięć	21	59	64	88	41	94
Sześć i więcej	13	47	48	88	49	96
Liczba dzieci pozostających na utrzymaniu rodziny						
Brak	15	38	42	85	31	87
Jedno	22	63	69	85	40	90
Dwoje	18	58	63	86	38	93
Troje i więcej	17	60	63	90	52	94
* Dane dotyczące tej grupy należy ostrożnie traktować ze względu na niewielką jej liczebność w badanej próbie						

Tabela 3. Konfiguracje strategii poprawy własnej sytuacji materialnej.
 1 - Stosowanie strategii aktywnej i pasywnej; 2 - Stosowanie strategii wyłącznie aktywnej; 3 - Stosowanie strategii wyłącznie pasywnej;
 4 - Niestosowanie żadnej strategii

Odsetki respondentów stosujących wymienione strategie

	1	2	3	4	Liczba osób
Ogółem	50	5	40	5	931
Płeć					
Mężczyźni	57	6	32	5	445
Kobiety	43	4	47	6	486
Wiek					
18-24 lat	65	10	22	3	134
25-34	75	5	16	3	176
35-44	62	6	28	4	145
45-54	57	4	35	5	177
55-64	30	3	63	4	132
65 lat i więcej	9	2	75	14	167
Miejsce zamieszkania					
Wieś	49	3	45	3	357
Miasto do 20 tys.	54	4	36	6	121
20-100 tys.	48	9	35	8	182
101-500 tys.	50	4	38	8	167
501 tys.i więcej mieszk.	51	5	37	6	104
Wykształcenie					
Podstawowe	26	4	61	9	268
Zasadnicze zawodowe	54	2	40	3	247
Średnie	60	7	27	6	320
Wyższe	70	7	22	1	97
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier., inteligencja	77	10	11	1	57
Prac.umysł.niż.szczebla	73	5	19	3	67
Pracownicy fiz.- umysł.	67	5	21	8	79
Robotnicy wykwalifikowani	65	9	26	1	95
Robotnicy niewykwalifik.	60	6	26	8	44
Rolnicy	86	2	10	2	49
Pracujący na własny rach.	85	8	8	0	28
Bierni zawodowo					
Renciści	17	3	71	8	79
Emeryci	14	2	74	10	218
Uczniowie i studenci	68	14	15	2	62
Bezrobotni	52	1	41	6	109
Gospodynie domowe i inni	44	2	45	9	42
Pracuje w:					
inst. państw., publicznej	71	3	26	1	112
spółce właścicieli					
prywatnych i państwa	61	12	21	7	78
sekt. pryw. poza rolnict.	74	8	15	3	186
prywatnym gosp. rolnym	85	0	13	2	51
Dochody na jedną osobę					
Do 300 zł	54	2	44	1	85
301-500	53	2	42	3	117
501-900	37	5	53	5	199
901-1200	38	6	53	3	90
Powyżej 1200 zł	53	14	24	10	75
Ocena własnych war. mater.					
Złe	43	3	49	5	215
Średnie	44	3	47	6	426
Dobre	63	9	22	6	289
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	34	3	51	13	56
Raz w tygodniu	48	4	43	5	485
1-2 razy w miesiącu	57	5	31	7	141
Kilka razy w roku	51	7	36	7	148
W ogóle nie uczestniczy	57	5	34	3	101
Poglądy polityczne					
Lewica	51	9	38	2	106
Centrum	57	3	36	4	273
Prawica	51	6	34	9	262
Trudno powiedzieć	42	3	49	6	290

Tabela 4. Liczba stosowanych sposobów poprawy swojej sytuacji materialnej (%)

	Nie stosuje żadnych sposobów	Stosuje 1-2 sposoby	Stosuje 3-4 sposoby	Stosuje 5 sposobów i więcej	Liczba osób
Ogółem	5	47	36	12	931
Płeć					
Mężczyźni	5	44	37	13	445
Kobiety	6	49	34	11	486
Wiek					
18-24 lat	3	39	42	16	134
25-34	3	26	51	20	176
35-44	4	34	40	22	145
45-54	5	41	44	10	177
55-64	4	69	24	3	132
65 lat i więcej	14	75	11	1	167
Miejsce zamieszkania					
Wieś	3	51	36	10	357
Miasto do 20 tys.	6	45	33	17	121
20-100 tys.	8	46	36	10	182
101-500 tys.	8	41	40	12	167
501 tys. i więcej mieszk.	6	45	31	17	104
Wykształcenie					
Podstawowe	9	67	21	3	268
Zasadnicze zawodowe	3	42	43	11	247
Średnie	6	38	40	16	320
Wyższe	1	32	44	23	97
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier., inteligencja	1	25	47	27	57
Prac. umysł. niż. szczebla	3	36	39	22	67
Pracownicy fiz.- umysł.	8	21	58	14	79
Robotnicy wykwalifikowani	1	41	44	14	95
Robotnicy niewykwalifik.	8	35	41	15	44
Rolnicy	2	37	52	9	49
Pracujący na własny rach.	0	15	54	30	28
Bierni zawodowo					
Renciści	8	68	21	2	79
Emeryci	10	76	14	1	218
Uczniowie i studenci	2	45	35	19	62
Bezrobotni	6	33	47	15	109
Gospodynie domowe i inni	9	47	29	15	42
Pracuje w:					
inst. państw., publicznej	1	32	48	19	112
spółce właścicieli					
prywatnych i państwa	7	30	46	17	78
sekt. pryw. poza rolnict.	3	32	47	18	186
prywatnym gosp. rolnym	2	35	52	11	51
Dochody na jedną osobę					
Do 300 zł	1	39	50	10	85
301-500	3	42	40	15	117
501-900	5	59	24	11	199
901-1200	3	64	23	9	90
Powyżej 1200 zł	10	42	37	12	75
Ocena własnych war. mater.					
Złe	5	42	40	12	215
Średnie	6	55	30	10	426
Dobre	6	37	41	16	289
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	13	56	27	4	56
Raz w tygodniu	5	49	38	9	485
1-2 razy w miesiącu	7	42	37	14	141
Kilka razy w roku	7	44	32	17	148
W ogóle nie uczestniczy	3	42	34	21	101
Poglądy polityczne					
Lewica	2	48	36	15	106
Centrum	4	43	38	15	273
Prawica	9	42	37	13	262
Trudno powiedzieć	6	54	32	7	290

Tabela 5. Czy coś jeszcze Pan(i) robi, by poprawić swoją sytuację materialną? Czy na przykład: 1 - inwestuje Pan(i) we własną działalność gospodarczą (w firmę, gospodarstwo rolne); 2 - handluje Pan(i) za pośrednictwem internetu; 3 - stosuje Pan(i) różne sposoby, by płacić mniejsze podatki; 4 - świadczy Pan(i) odpłatnie drobne usługi sąsiadom, znajomym; 5 - oddaje Pan(i) rzeczy pod zastaw, do lombardu; 6 - zbiera Pan(i) i sprzedaje złom, puszki, makulaturę; 7 - pracuje Pan(i) bez umowy o pracę; 8 - pozyskuje Pan(i) drewno na opał z państwowego lasu lub węgiel z nieczynnej kopalni

Odsetki odpowiedzi twierdzących

	1	2	3	4	5	6	7	8
Ogółem	10	4	7	10	1	6	8	4
Płeć								
Mężczyźni	11	6	8	16	1	8	10	5
Kobiety	8	2	5	5	1	4	6	3
Wiek								
18-24 lat	8	9	2	17	3	3	8	1
25-34	12	8	11	14	1	7	11	2
35-44	14	3	12	18	1	7	11	6
45-54	14	1	8	9	2	10	11	7
55-64	9	0	6	3	1	6	3	3
65 lat i więcej	2	0	1	1	0	2	1	3
Miejsce zamieszkania								
Wieś	15	1	7	12	1	7	8	8
Miasto do 20 tys.	7	3	8	16	1	4	13	3
20-100 tys.	10	5	6	8	0	4	7	1
101-500 tys.	6	4	6	8	3	6	6	0
501 tys.i więcej mieszk.	2	10	7	5	3	6	6	0
Wykształcenie								
Podstawowe	5	1	2	6	1	8	5	4
Zasadnicze zawodowe	12	2	5	17	2	11	12	7
Średnie	12	4	7	9	1	2	7	1
Wyższe	11	13	22	10	0	1	7	0
Grupa społ.-zaw. pracujący								
Kadra kier., inteligencja	9	14	19	9	0	0	7	0
Prac.umysł.niż.szczebla	1	0	18	8	0	1	0	1
Pracownicy fiz.- umysł.	8	5	4	7	0	6	3	0
Robotnicy wykwalifikowani	4	5	3	14	1	7	4	4
Robotnicy niewykwalifik.	6	2	6	8	5	9	14	8
Rolnicy	47	0	3	15	0	12	3	17
Pracujący na własny rach.	81	21	45	14	0	14	7	3
Bierni zawodowo								
Renciści	5	0	1	4	2	5	4	2
Emeryci	3	0	3	1	0	3	2	3
Uczniowie i studenci	3	12	3	20	0	2	13	0
Bezrobotni	9	0	6	26	6	14	31	8
Gospodynie domowe i inni	13	8	4	12	0	6	10	0
Pracuje w:								
inst. państw., publicznej	3	5	13	9	0	2	2	3
spółce właścicieli								
prywatnych i państwa	7	3	7	4	1	4	5	5
sekt. pryw. poza rolnict.	17	8	14	14	1	8	10	1
prywatnym gosp. rolnym	50	0	6	16	0	11	3	17
Dochody na jedną osobę								
Do 300 zł	8	0	0	22	5	17	18	14
301-500	6	2	4	7	2	6	6	4
501-900	5	2	6	8	1	5	3	5
901-1200	7	5	13	7	0	5	5	0
Powyżej 1200 zł	7	8	10	4	0	2	8	0
Ocena własnych war. mater.								
Złe	6	1	5	14	4	11	13	6
Średnie	9	2	5	9	0	5	5	3
Dobre	13	8	10	9	1	4	8	2
Udział w prakt. religijnych								
Kilka razy w tygodniu	8	0	7	7	0	8	8	4
Raz w tygodniu	11	2	5	8	1	5	6	4
1-2 razy w miesiącu	7	5	6	17	1	7	14	5
Kilka razy w roku	4	3	12	10	2	6	8	3
W ogóle nie uczestniczy	16	15	9	13	1	6	9	1
Poglądy polityczne								
Lewica	9	10	13	11	0	6	8	3
Centrum	10	4	8	10	2	4	4	3
Prawica	12	3	7	10	1	9	10	3
Trudno powiedzieć	8	1	3	11	1	5	9	5

(continued)

Tabela 5 cd. 9 - zajmuje się Pan(i) drobnym handlem ulicznym;
10 - robi Pan(i) różne interesy niezupełnie zgodne
z obowiązującymi przepisami

Odsetki odpowiedzi twierdzących

	9	10	Liczba osób
Ogółem	1	1	931
Płeć			
Mężczyźni	1	1	445
Kobiety	1	1	486
Wiek			
18-24 lat	2	3	134
25-34	0	3	176
35-44	2	1	145
45-54	0	0	177
55-64	1	0	132
65 lat i więcej	1	0	167
Miejsce zamieszkania			
Wieś	0	0	357
Miasto do 20 tys.	2	0	121
20-100 tys.	0	2	182
101-500 tys.	2	3	167
501 tys.i więcej mieszk.	2	0	104
Wykształcenie			
Podstawowe	2	1	268
Zasadnicze zawodowe	0	1	247
Średnie	0	1	320
Wyższe	0	3	97
Grupa społ.-zaw. pracujący			
Kadra kier., inteligencja	0	2	57
Prac.umysł.niż.szczebła	0	0	67
Pracownicy fiz.- umysł.	0	0	79
Robotnicy wykwalifikowani	0	1	95
Robotnicy niewykwalifik.	3	2	44
Rolnicy	0	3	49
Pracujący na własny rach.	0	4	28
Bierni zawodowo			
Renciści	0	0	79
Emeryci	1	0	218
Uczniowie i studenci	0	4	62
Bezrobotni	4	0	109
Gospodynie domowe i inni	2	3	42
Pracuje w:			
inst. państw., publicznej	0	0	112
spółce właścicieli			
prywatnych i państwa	0	1	78
sekt. pryw. poza rolnict.	1	2	186
prywatnym gosp. rolnym	0	3	51
Dochody na jedną osobę			
Do 300 zł	6	0	85
301-500	1	0	117
501-900	0	1	199
901-1200	0	1	90
Powyżej 1200 zł	0	0	75
Ocena własnych war. mater.			
Złe	4	0	215
Średnie	0	1	426
Dobre	0	2	289
Udział w prakt. religijnych			
Kilka razy w tygodniu	0	0	56
Raz w tygodniu	1	0	485
1-2 razy w miesiącu	1	1	141
Kilka razy w roku	1	1	148
W ogóle nie uczestniczy	1	5	101
Poglądy polityczne			
Lewica	0	4	106
Centrum	0	0	273
Prawica	1	0	262
Trudno powiedzieć	2	1	290

Tabela 6. Inne sposoby poprawy swojej sytuacji materialnej.
 1 - Respondenci stosujący działania **typu I**;
 2 - Niestosujący takich działań
 (%)

	1	2	Liczba osób
Ogółem	9	91	931
Płeć			
Mężczyźni	12	88	445
Kobiety	7	93	486
Wiek			
18-24 lat	6	94	134
25-34	8	92	176
35-44	11	89	145
45-54	15	85	177
55-64	9	91	132
65 lat i więcej	5	95	167
Miejsce zamieszkania			
Wieś	12	88	357
Miasto do 20 tys.	9	91	121
20-100 tys.	5	95	182
101-500 tys.	8	92	167
501 tys.i więcej mieszk.	8	92	104
Wykształcenie			
Podstawowe	11	89	268
Zasadnicze zawodowe	17	83	247
Średnie	4	96	320
Wyższe	1	99	97
Grupa społ.-zaw. pracujący			
Kadra kier., inteligencja	0	100	57
Prac.umysł.niż.szczebła	2	98	67
Pracownicy fiz.- umysł.	6	94	79
Robotnicy wykwalifikowani	12	88	95
Robotnicy niewykwalifik.	19	81	44
Rolnicy	21	79	49
Pracujący na własny rach.	14	86	28
Bierni zawodowo			
Renciści	8	92	79
Emeryci	6	94	218
Uczniowie i studenci	2	98	62
Bezrobotni	20	80	109
Gospodynie domowe i inni	8	92	42
Pracuje w:			
inst. państw., publicznej	5	95	112
spółce właścicieli			
prywatnych i państwa	8	92	78
sekt. pryw. poza rolnict.	9	91	186
prywatnym gosp. rolnym	23	77	51
Dochody na jedną osobę			
Do 300 zł	26	74	85
301-500	9	91	117
501-900	9	91	199
901-1200	5	95	90
Powyżej 1200 zł	2	98	75
Ocena własnych war. mater.			
Złe	17	83	215
Średnie	7	93	426
Dobre	6	94	289
Udział w prakt. religijnych			
Kilka razy w tygodniu	11	89	56
Raz w tygodniu	9	91	485
1-2 razy w miesiącu	11	89	141
Kilka razy w roku	8	92	148
W ogóle nie uczestniczy	9	91	101
Poglądy polityczne			
Lewica	7	93	106
Centrum	8	92	273
Prawica	10	90	262
Trudno powiedzieć	10	90	290

Tabela 7. Inne sposoby poprawy swojej sytuacji materialnej.
1 - Respondenci stosujący działania **typu II**;
2 - Niestosujący takich działań

(%)

	1	2	Liczba osób
Ogółem	15	85	931
Płeć			
Mężczyźni	22	78	445
Kobiety	9	91	486
Wiek			
18-24 lat	21	79	134
25-34	21	79	176
35-44	22	78	145
45-54	18	82	177
55-64	6	94	132
65 lat i więcej	2	98	167
Miejsce zamieszkania			
Wieś	16	84	357
Miasto do 20 tys.	21	79	121
20-100 tys.	13	87	182
101-500 tys.	12	88	167
501 tys.i więcej mieszk.	10	90	104
Wykształcenie			
Podstawowe	9	91	268
Zasadnicze zawodowe	24	76	247
Średnie	13	87	320
Wyższe	15	85	97
Grupa społ.-zaw. pracujący			
Kadra kier., inteligencja	16	84	57
Prac.umysł.niż.szczebła	8	92	67
Pracownicy fiz.- umysł.	10	90	79
Robotnicy wykwalifikowani	19	81	95
Robotnicy niewykwalifik.	17	83	44
Rolnicy	15	85	49
Pracujący na własny rach.	22	78	28
Bierni zawodowo			
Renciści	7	93	79
Emeryci	2	98	218
Uczniowie i studenci	24	76	62
Bezrobotni	41	59	109
Gospodynie domowe i inni	17	83	42
Pracuje w:			
inst. państw., publicznej	11	89	112
spółce właścicieli			
prywatnych i państwa	7	93	78
sekt. pryw. poza rolnict.	22	78	186
prywatnym gosp. rolnym	16	84	51
Dochody na jedną osobę			
Do 300 zł	33	67	85
301-500	11	89	117
501-900	10	90	199
901-1200	8	92	90
Powyżej 1200 zł	10	90	75
Ocena własnych war. mater.			
Złe	21	79	215
Średnie	12	88	426
Dobre	15	85	289
Udział w prakt. religijnych			
Kilka razy w tygodniu	10	90	56
Raz w tygodniu	11	89	485
1-2 razy w miesiącu	23	77	141
Kilka razy w roku	17	83	148
W ogóle nie uczestniczy	21	79	101
Poglądy polityczne			
Lewica	19	81	106
Centrum	13	87	273
Prawica	15	85	262
Trudno powiedzieć	15	85	290

Tabela 8. Inne sposoby poprawy swojej sytuacji materialnej.
 1 - Respondenci stosujący działania **typu III**;
 2 - Niestosujący takich działań
 (%)

	1	2	Liczba osób
Ogółem	16	84	931
Płeć			
Mężczyźni	20	80	445
Kobiety	14	86	486
Wiek			
18-24 lat	17	83	134
25-34	24	76	176
35-44	24	76	145
45-54	18	82	177
55-64	12	88	132
65 lat i więcej	2	98	167
Miejsce zamieszkania			
Wieś	19	81	357
Miasto do 20 tys.	15	85	121
20-100 tys.	16	84	182
101-500 tys.	12	88	167
501 tys.i więcej mieszk.	15	85	104
Wykształcenie			
Podstawowe	6	94	268
Zasadnicze zawodowe	16	84	247
Średnie	20	80	320
Wyższe	35	65	97
Grupa społ.-zaw. pracujący			
Kadra kier., inteligencja	32	68	57
Prac.umysł.niż.szczebła	19	81	67
Pracownicy fiz.- umysł.	13	87	79
Robotnicy wykwalifikowani	10	90	95
Robotnicy niewykwalifik.	14	86	44
Rolnicy	47	53	49
Pracujący na własny rach.	86	14	28
Bierni zawodowo			
Renciści	6	94	79
Emeryci	4	96	218
Uczniowie i studenci	16	84	62
Bezrobotni	13	87	109
Gospodynie domowe i inni	24	76	42
Pracuje w:			
inst. państw., publicznej	19	81	112
spółce właścicieli			
prywatnych i państwa	17	83	78
sekt. pryw. poza rolnict.	27	73	186
prywatnym gosp. rolnym	50	50	51
Dochody na jedną osobę			
Do 300 zł	8	92	85
301-500	12	88	117
501-900	10	90	199
901-1200	18	82	90
Powyżej 1200 zł	18	82	75
Ocena własnych war. mater.			
Złe	12	88	215
Średnie	14	86	426
Dobre	23	77	289
Udział w prakt. religijnych			
Kilka razy w tygodniu	8	92	56
Raz w tygodniu	15	85	485
1-2 razy w miesiącu	15	85	141
Kilka razy w roku	17	83	148
W ogóle nie uczestniczy	27	73	101
Poglądy polityczne			
Lewica	27	73	106
Centrum	18	82	273
Prawica	18	82	262
Trudno powiedzieć	10	90	290